

ня тривав планомірний і організований відхід чеських збройних сил з Карпатської України. Справжній бій, незважаючи на велику перевагу ворога, дала тільки Карпатська Січ.

3.2. Внутрішньополітичне становище Карпатської України

Празький уряд постійно зволікав з виконанням своїх обіцянок, мотивуючи тим, що закарпатці, мовляв, ще не «дозріли» до самостійного життя. Перший етап автономії був реалізований тільки 8 жовтня 1938 р. Це була перемога всіх політичних сил краю, як русофільського, так і українського напрямків, які протягом всього міжвоєнного періоду активно боролися за автономні права. Кінець вересня 1938 р. слід розцінювати як вирішальний момент у взаємовідносинах вищеназваних напрямків. Необхідно відзначити, що ще 2 вересня 1938 р. представники русофілів і народовців підписали декларацію, на яку чехословацький уряд не відреагував. Вимоги, які оголосив Е.Бачинський, передбачали приєднання Пряшівщини до Підкарпатської Русі, надання фінансової допомоги верховинським округам і персональну заміну представників в урядових установах [842].

21 вересня 1938 р. в Празі відбулися переговори, в яких взяли участь Е.Бачинський, І.П'єщак, П.Коссей, С.Фенцик, А.Бродій, Ю.Фелдеші, П.Жидовський, Ю.Ревай. Всі вони були депутатами Чехословацького парламенту [1093, С.152]. Тоді ж Закарпаття відвідала делегація американських русинів у складі І.Попа, І.Янчишина і О.Геровського, яка «мала допомогти парламентарним представникам обох груп вирішувати актуальні політичні проблеми краю. Делегація, однак, не представляла Американських Русинів греко-католиків, які становили більшість русинів в США» [1093, С.151]. Саме тому ця делегація не виконала поставлених перед нею завдань.

На початку жовтня 1938 р. переговори між представниками двох напрямків були відновлені з метою створення автономного уряду Підкарпатської Русі. На засіданні 7 жовтня 1938 р. була прийнята постанова про те, що членами уряду можуть бути тільки депутати празького парламенту й сенату. Необхідно погодитися з твердженням В.Шандора, що це було зроблено «з розрахунком забезпечення успіху в уряді, бо москвофіли переживали» [1093, С.152]. Того ж дня представники русофільського блоку запропонували проект децентралізації державної і виконавчої влади, який складався із восьми пунктів. 8 жовтня в Ужгороді була створена Національна Рада Підкарпатської Русі, до якої ввійшли Й.Камінський, В.Гомічков, М.Демко (Центральна Руська Народна Рада), А.Волошин, Ю.Брацайко,

Д.Німчук (Перша Українська Народна Рада), А.Бродій, Ю.Фелдешій (Автономний Землеробський Союз), Е.Бачинський, П.Коссей (Республіканська Землеробська партія), С.Фенцик (Руська Національно-Автономна партія), Ю.Ревай (Соціал-Демократична партія), І.П'ещак (Автономний Землеробський Союз Пряшівщини), П.Жидовський (Республіканська Землеробська партія Пряшівщини) [842]. Отже, до складу Національної Ради Підкарпатської Русі ввійшли представники всіх основних політичних сил краю.

На першому засіданні Ради був прийнятий Меморандум, який закінчувався вимогою негайно прийняти закон про Підкарпатську Русь. 8 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Чехословаччини Я.Сирови звільнив з посади губернатора краю К.Грабаря і призначив І.Парканія. Останній в черговий раз наголосив на головних вимогах Національної Ради Підкарпатської Русі. Тим часом йшло обговорення кандидатур на посади міністрів Підкарпатської Русі. Ю.Ревай запропонував запросити до уряду по три представники з кожної сторони. Пропозицію прийняли. Українську делегацію очолив А.Волошин, русофільську — Й.Камінський.

Аналогічні суспільно-політичні процеси відбувались у Словаччині. 6 жовтня 1938 р. лідери Словаччини зібралися в Жиліні і вимагали автономних прав. 7 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Я.Сирови задовільнив їх прохання, і Й.Тісо був призначений прем'єр-міністром Словаччини. Необхідно наголосити, що Я.Сирови, згідно 60 параграфу Конституції Чехословаччини, був повірений виконувати під час відсутності Е.Бенеша (*емігрував 5 жовтня 1938 р. — М.В.*) президентські функції.

11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив А.Бродій — лідер русофільського напрямку в краї. Міністрами були призначені Е.Бачинський і Ю.Ревай [2, ф.3, оп.1, спр.38, арк.1]. Слідом за ними міністерську посаду зайняв С.Фенцик, а А.Волошин та І.П'ещак стали державними секретарями. До першого автономного уряду ввійшло четверо представників русофільського і двоє — українського напрямку. Необхідно погодитися з думкою сучасних дослідників, що співвідношення два до одного на користь представників русофільства реально відображало співвідношення між двома головними політичними силами в краї [205, С.79].

Призначення А.Бродія прем'єр-міністром теж не стало несподіванкою, бо очолюваний ним напрямок займав домінуюче становище в суспільно-політичному житті Закарпаття протягом всього міжвоєнного періоду. Необхідно також констатувати, що Автономний Землеробський Союз (АЗС), очолюваний А.Бродієм, від початку свого утворення в 1923 р., постійно на перший план висував головне політичне завдання — здобуття автономії, що було чітко зафіксовано як в програмі, так і в назві партії [205, С.26]. У статті «Ми, автономісти, будуємо нову вільну автономну

Підкарпатську Русь», опублікованій у 1935 р., А.Бродій писав: «Коротко скажу чого ми, автономісти, хочемо і за що боремось: Підкарпатська Русь в її етнографічних кордонах від Попраду до Тиси, як вказано в Сен-Жерменському мирному договорі і Конституції Чехословацької Республіки... Повинні ми знати те, що жити і утриматись в великій сім'ї народів властиво нам тільки так, якщо в нашому краї, на своїй рідній землі володіти і господарювати будемо ми самі. За це ми боремось до цього дня. Сьогодні влада на нашій землі знаходиться не в наших руках, і ми бачимо і відчуваємо те, що наслідки нашої праці ми зберегти для себе не можемо. Тому ми боремось за автономію. Кожний знає, вже і відчуває те, що так, як до цих пір було, далі бути не може ні по Божому, ні по людському, ні по природному праву» [842].

АЗС на чолі з А.Бродієм швидко і кількісно зростає. Наприкінці 30-х років він нараховував від 5 до 7 тисяч членів. Із року в рік зростає авторитет АЗС серед населення краю. Так, наприклад, під час виборів у парламент Чехословаччини в 1924 р. АЗС одержав 21 161 голос (8,4% від усіх виборців), в 1925 р. — 28 799 голосів (11,6%), в 1929 р. — 48 509 голосів (18,2%), в 1935 р. — 44 982 голоси (13,9%) [842].

А.Бродій користувався авторитетом навіть серед частини виключно українського населення гірських районів. Синевирський священник (округ Волове) Ф.Горват в листі до власника «руської» друкарні Ю.Фелдешія захоплено писав про виступ Бродія у своєму рідному селі: «Наш народ, будучи доволі насичен пустими обіцянками, а притом воодушевлений річчю депутата пана Андрея Бродія у нашом селі, до того взволнований, що на днях заявили публічно на зібранні соц. дем. посланця Ф.Рева: «Ми уже жадних чеських партій не потребуємо, ай будемо ся держати Автономно-Земледельческого Союза» [5].

Автономний уряд А.Бродія провів три засідання (15, 18, 22 — 23 жовтня 1938 р.). На першому засіданні 15 жовтня 1938 р. були розглянуті і затверджені основні органи управління, які склалися із 9 міністерств. Було констатовано, що в жовтні 1938 р. на Підкарпатську Русь завезено із Румунії 170 вагонів кукурудзи. На другому засіданні С.Фенцик прозвітувався про виконану роботу під час переговорів про встановлення кордону із Словаччиною, а Ю.Ревай зробив доповідь про заборону вивозу державного і приватного майна з території краю. Обговорювалися також питання надання амністії, співробітництва з Німеччиною тощо. В центрі уваги третього засідання була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті, зокрема, обговорювалося питання про розумне відреагування на угорський ультиматум щодо південних територій краю.

З ініціативи А.Бродія була створена комісія, до якої ввійшли відомі закарпатські вчені П.Сова, Г.Геровський, М.Кондратович, М.Бескид та І.Панькевич, перед якими ставилося завдання науково довести, що Закар-

паття — русинська земля і цим самим «парировать мадыарские требова-
ния» [2, ф.3, оп.1, спр.40, арк.3]. 23 жовтня 1938 р. відбулося продовження
третього засідання уряду А.Бродія, на якому прийняли рішення: «Область
русських на півдні Карпат, відзначена мирними договорами як автономна
одиниця, становить одне невіддільне ціле, частини якого міцно зв'язані як
тисячолітньою історією, так і тисячолітніми економічними умовами і бра-
терським співжиттям її корінного автохтонного населення... Цілість і не-
віддільність цієї області визнали також і великі союзи і співдружні держа-
ви в міжнародних і мирних договорах, змінити політичне становище і при-
належність якої вважаємо можливим тільки в її цілості без відторгнення її
південної частини від північної і навпаки, можна виключно тільки на ос-
нові права самовизначення всього корінного автохтонного населення за
демократичними принципами: всенародним голосуванням» [842].

22 жовтня 1938 р. кореспондент львівської газети «Діло» — органу
УНДО Галичини — Р.Голян взяв інтерв'ю у А.Бродія:

« — В чому полягають труднощі з устійненням кордонів з Мадярщи-
ною?

— Мадяри вимагають від нас південної частини Закарпаття, причому
хочуть дістати Ужгород, Мукачів, Севлюш, Королево та відрізати нас від
всього залізничного шляху. Життєздатність Закарпаття була б тоді мі-
німальна.

— А коли б з волі великодержав таки прийшло би до плебісциту і коли
б тоді південна частина Закарпаття з'явилась таки за мадярами — то що
тоді? Ваш уряд твердить, що без тої південної частини життєздатність дер-
жави буде мінімальна.

— Думаємо, що такий вислід мало правдоподібний» [37, 1938, 20 жов.].

А.Бродій і керівництво АЗС вели подвійну гру, орієнтуючись на Угорщи-
ну, що викликало незадоволення представників українського напрямку. Газе-
та «Нова свобода» звинувачувала А.Бродія у сприянні антиукраїнським ви-
ступам. Прем'єр-міністр запевняв, що провокації будуть припинені, однак вони
продовжувались. Мали місце випадки застосування сили [16, С.30].

Досить швидко з'ясувалося, що А.Бродій вже тривалий час працював
на Угорщину під кличкою «Берталон» [205, С.81]. Чехословацька контр-
розвідка уважно слідкувала за діяльністю А.Бродія. Начальник Президії
поліцейського управління в Ужгороді Герр ще 4 січня 1933 р. доповідав
Президії крайового управління Підкарпатської Русі, що «редактор Бро-
дій має великі зв'язки з закордоном.., він постійно зустрічається з пред-
ставниками угорських опозиційних сил в Ужгороді» [2, ф.3, оп.2, спр.6, арк.3].
17 жовтня 1938 р. Ю.Ревай попередив міністра закордонних справ ЧСР
Ф.Хвалковського про зв'язки А.Бродія з Угорщиною. Внаслідок цього
празький уряд заборонив А.Бродію виїзд в Будапешт для переговорів з Угор-
щиною. Міністр внутрішніх справ ЧСР Я.Черний твердив, що відомості з

нарад міністерської ради потрапляють до угорського посольства в Прагу [1093, С.155]. Чехословацький уряд звинуватив А.Бродія в порушенні «Закона про охорону республіки» і його заарештували. 26 жовтня 1938 р. бюлетень Пресової Служби Карпатської України повідомляв, що «у Бродія знайшли мапу Карпатської України, на якій він сам розділив половину мадярам а половину полякам, та багато грошей» [2, ф.2. оп.1, спр.209, арк.28].

Необхідно погодитися з твердженням сучасного словацького вченого І.Ваната, що «у передмюнхенській Чехо-Словаччині політичний русинізм став родючим ґрунтом іредентських автономістичних політичних партій Бродія і Фенцика, які діставали підтримку з Угорщини і Польщі» [235, С.20]. Дослідник вважає, що на представників русофільського напрямку після окупації краю Угорщиною опирався гортіївський режим. Доказом такого твердження є той факт, що після окупації краю угорськими військами А.Бродій представляв Закарпаття в угорському парламенті. Фінансування угорським урядом А.Бродія підтверджується опублікованими 1959 р. в Будапешті документами [921, С.10-11]. На запитання слідчого НКВС 13 січня 1945 р., «Що Ви одержали від угорського уряду за своє співробітництво з ним?», А.Бродій відповів: «...Я одержував заробітну плату депутата парламенту — 1500 пенге, міністерську пенсію 1369 пенге в місяць» [842]. Відставка і арешт А.Бродія викликали протести з боку його прихильників, які переросли у масові демонстрації [16, С.48]. Що стосується соратника А.Бродія С.Фенцика, то йому вдалося втекти в розміщене неподалік польське посольство, а потім переїхати до Угорщини.

Таким чином, Андрій Бродій, як і весь очолюваний ним напрямок, пройшов своєрідну еволюцію. Протягом 20-30-х років він був прогресивним явищем в суспільно-політичному житті краю, бо відображав прагнення народу до рівності в складі Чехословаччини. Починаючи з кінця 30-х років, він займав чітку проугорську орієнтацію, хоча його лідери продовжували публічно виступати за єдність Чехословаччини.

Після арешту А.Бродія чехословацький уряд призначив новим прем'єр-міністром А.Волошина — лідера українського напрямку в краї [2, ф.3, оп.3, спр.47, арк.12]. Він у присутності міністра Е.Бачинського, чеського генерала О.Сватека і віце-губернатора краю О.Бескида склав присягу на вірність Чехословацькій республіці. У виголошеній 26 жовтня 1938 р. промові А.Волошин заявив, що забезпечить «народом Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної» [2, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9]. 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» було опубліковано звернення Української Народної Ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали», яке свідчило про чітку українську спрямованість

уряду А.Волошина: «Ми віримо, — говорилося у зверненні, — що великий 50-мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги, наклали на нас пута, знов садили нас в тюрми» [60, 1938, 27 жов.]. Це звернення було розцінене українцями, зокрема в Галичині, як заклик до допомоги. Почалися масові демонстрації у Львові, Станіславові, Коломиї. Були зафіксовані перші нелегальні переходи кордону.

А.Волошин сформував новий уряд виключно з представників українського напрямку. Виняток становив хіба що Е.Бачинський. Це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Секретар АЗС в Пряшеві В.Данча у листі до А.Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь Волошина була однозначною: «Ми хочемо в згоді жити й з тими людьми — членами нашого роду, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою руськості хочуть прилучити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного» [2, ф.3, оп.3, спр.41, арк.1]. А.Волошин закликав до співробітництва представників русофільства, але його заклик мав декларативний зміст. Не маючи своїх людей у складі уряду, русофіли на запропоноване співробітництво не погодилися. Вважаємо, що повне відвернення А.Волошина на практиці від такого масового напрямку, яким був русофільський, було невиправданим і помилковим. Замість того, щоб прийняти компромісне рішення, прем'єр-міністр посилив проти себе опозицію.

Уже з перших днів свого прем'єрства А.Волошин почав орієнтуватися на Німеччину, сподіваючись на її покровительство. Станом на 13 лютого 1939 р. німецька національна меншість в краї становила 8 714, або 1,60% населення [2, ф.3, оп.2, спр.8, арк.1]. А.Волошин все робив для того, щоб німецьке населення не відчувало ніяких проблем. Він навіть видав розпорядження, згідно з яким «всім громадянам німецької народності без огляду на їх державну приналежність дозволено організуватися в «Німецькій партії» по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, яким і носити відзнаки і прапори з гаковим знаком» [2, ф.3, оп.1, спр.45, арк.4]. Інженер Е.Ольдофреді, як представник німецької національної меншості, 27 січня 1939 р. був включений до списку майбутніх послів українського парламенту Закарпаття [16, С.144].

Уряд Карпатської України робив усе для того, щоб відносини між українцями і чехами, які проживали в краї, залишалися добросусідськими. Перед Міністерством внутрішніх справ Карпатської України А.Волошин поставив завдання, «щоби у найкоротшому часі між українським народом і чеським урядництвом настали знову нормальні, приятельські відно-

сини» [2, ф.3, оп.3, спр.64, арк.60-62]. Відзначимо, що їх значно погіршила античеська пропаганда проугорської «п'ятої колони» в краї, про що мовитиме нижче. Призначаючи А.Волошина прем'єр-міністром, чехословацький уряд покладав на нього великі надії, як на поміркованого політичного діяча, сподіваючись на його нейтралітет у внутрішній політичній боротьбі, яка не припинялася в краї. А.Волошин добре це усвідомлював, коли закликав місцеве населення виконувати «правильно свої повинності в межах Чехословацької Республіки» [2, ф.3, оп.3, спр.47, арк.9]. Навіть у наказі про запровадження в краї української мови, пропонувалося також поміщати написи чеською або словацькою мовами [2, ф.3, оп.3, спр.10, арк.5]. Отже, призначення А.Волошина прем'єр-міністром не привело до радикальних змін в українсько-чеських відносинах.

Станом на лютий 1939 р. в краї проживало 8,5 тисячі чеських чиновників (разом із сім'ями — 15 тисяч). Необхідно погодитися з сучасними дослідниками, що переважна більшість із них «вороже ставилися до влади А. Волошина і всього українського», [205, С.126] боячись процесів українізації. Члени Української Національної Ради у Великій Копані скаржилися А.Волошину на місцевого коменданта жандармерії Й.Кріжа, який «робить великі неприємності в нашій селі, агітував і ще є і днесь підбурює населення проти одної кандидатської листи» [2, ф.3, оп.2, спр.28, арк.1]. На вимогу жителів В.Копані покинути село, Й.Кріж відповідав: «Я пуйду з Копане, але еще мусім забіт двацет неб тщицет українцу» [2, ф.3, оп.2, спр.28, арк.1]. В с.Довге весь «склад учительства є ворожий українській нації» [2, ф.3, оп.3, спр.55, арк.32]. В.Гренджа-Донський писав, що «чехи не тільки що на кожному кроці провадять саботажі, але навіть відкрито агітують. Комендант жандармерії в Буштині відкрито говорить, що з приходом українського уряду буде населенню гірше» [16, С.117]. Жителі с.Білки скаржилися А.Волошину на місцевого коменданта жандармерії Богача, який «є запеклим чеським шовіністом, що все вороже ставився і ще й нині ставиться до української справи» [2, ф.17, оп.2, спр.21, арк.3]. Автори скарги звинувачували Богача в провокативних діях: «...Хтось болотом обкидав чеський надпис на бувшій чеській захоронці, де тепер знаходиться управа... Болотом були обкидані і вікна канцелярії управи. Пан комендант скоро по обкиданню болотом надпису появився в касарні Січі і заявив, що цей вчинок зробили січовики... Підозріваемо, що це було навмисно приготовано, щоб нас випроковувати і очернити, що ми виступаємо проти чехів» [2, ф.17, оп.2, спр.21, арк.4].

Отже, переважна більшість чеських чиновників вороже ставилась до українського уряду, що справляло негативний вплив на розвиток українсько-чеських взаємин. Однак, необхідно відзначити, що нерідко ініціаторами античеських заходів виступали також січовики. Юрист М.Бандусяк у зверненні до слідчої комісії Президії УЦНР писав, що особистий секретар

А. Волошина І. Рогач «закликав січовиків розбивати вікна., зривати чеські прапори. Внаслідок такої вихови січовики билися з вояками і поліцією» [2, ф. 1148, оп. 1, спр. 2, арк. 3]. Виступи І. Рогача послужили сигналом до дії. Житель с. Колочава М. Шимоня розповідав, як місцеві січовики у спільні з галичанами скинули чехословацький прапор і замінили його українським. Інцидент був розв'язаний мирним шляхом. Інший активний учасник подій 1938-1939 рр. Й. Сарвадій писав про античеські дії окружного начальника в Рахові Солом'яного, який наказав до 21 березня 1939 р. замінити чеські надписи українськими. «Місцева команда Січі, — писав Й. Сарвадій, — однієї ночі самочинно позривала чужомовні надписи, що спричинило непорозуміння з урядом. Цей почин д-р Фришин прилюдно заперечив, — січовики втручаються у не свої справи. Коли д-р Фришин був у міністерстві шкільництва в Хусті, запрошено його до Головної Команди Січі, де накинули йому на голову коць й побили так, що навіть ребра поломили» [878, С. 14].

З вищесказаного випливає, що конфронтацію у чесько-українські стосунки вносили обидві сторони. Чехи не сприймали українську владу та її рішення, а українці намагалися позбутися «опіки», нерідко використовуючи для цього різні методи, іноді такі, які суперечили чехословацькій конституції. Уряд А. Волошина не завжди мав змогу контролювати політичну ситуацію в краї. Українсько-чеські відносини різко загострилися після призначення чеського генерала Л. Прхали третім міністром Карпатської України. Уряд А. Волошина розцінив це рішення чеської влади, як втручання у внутрішні справи автономної держави. 20 січня 1939 р. А. Волошин у листі до Л. Прхали писав: «Це порушення автономних прав К.У. (П.Р.) викликало велике обурення між карпато-українським населенням. Свідчать про це стихія демонстрацій, які дуже згіршили дотепер на загал добрі відносини між карпато-українським населенням і чеським урядництвом К.У. ...Співпраця з Вами у правительстві К.У. (П.Р.) за тих обставин є неможливою» [2, ф. 3, оп. 3, спр. 64, арк. 42, 44].

Демонстрації проти призначення Л. Прхали українським міністром в багатьох населених пунктах вилилися у масові акції протесту. Жителі с. Вучкового вислали на ім'я УЦНР «Маніфест про життя, або смерть», в якому вимагали відкликання Л. Прхали, а також звільнення із службових посад всіх чехів [2, ф. 3, оп. 3, спр. 178, арк. 42]. Надійшов протест із с. Торунь: «Раз здобутої волі ціною нашої крові чехам не дамо. Лише по наших трупах нас всіх чехи можуть посягнути на нашу волю» [2, ф. 3, оп. 3, спр. 178, арк. 48]. Негайного відкликання міністра-чеха вимагали жителі Колочава, Річки, Великого Студеного та інших закарпатських гірських сіл [2, ф. 3, оп. 3, спр. 178, арк. 44, 106, 115]. Необхідно відзначити, що окремі представники уряду роз'їжджали по селах і закликали народні маси до актів протесту проти призначення Л. Прхали українським міністром. 5 лютого 1939 р. чеським

капітаном Новосадам був заарештований Кость Ліневич «за спробу агітувати в Доманинцях. Звинувачений в розповсюдженні листівок проти Прхави» [2, ф.3, оп.3, спр.10, арк.3]. Справа закінчилася компромісно: Л.Прхави виконував обов'язки міністра транспорту.

Із вищесказаного видно, яким було ставлення уряду Карпатської України до чеського і німецького населення, яке проживало на території краю. А.Волошин намагався проводити таку національну політику, щоб всі національні меншини почували себе як вдома. Доказом цього є ставлення карпато-українського уряду до єврейського населення. За підрахунками сучасних дослідників, на час гортистської окупації в Закарпатті проживало понад 100 тисяч євреїв, не рахуючи не встановленого числа тих, хто перед окупацією встиг перебраться в Словаччину і Чехію [671, С.14]. 28 грудня 1938 р. А.Волошин прийняв делегацію єврейських національних меншин (складали 12% всього населення), керівники яких заявили про свою лояльність до влади. У відповідь на це прем'єр-міністр заявив: «Я до жидів, які шанують свою релігію і національність, завжди ставився прихильно. Конституція держави не була змінена так, щоб забезпечувати для всіх громадян федеративної держави однакові права... А щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть по можливості сповнені» [671, С.16]. Однак, необхідно погодитися з твердженням М.Макари, що волошинське оточення не поспішало виконувати ці ідеї. Однією з форм переслідування євреїв угорським окупаційним режимом було видворення їх з краю, зокрема тих, що народилися на території Західної України і Польщі і не мали угорського підданства. Ця акція розпочалася відразу після встановлення на Закарпатті окупаційного режиму. Про це свідчать численні приклади з кримінальних справ євреїв.

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, в якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Всі вони представляли два основні напрями — русофільський і народовецький (український). Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), з якою тісно співпрацювали «Об'єднання трудового селянства», «Червоні профспілки», «Лівий фронт» та «Союз друзів СРСР». Всі вони стояли на прорадянських позиціях. Близькою до комуністичної була Соціал-Демократична партія, хоча вона так і не пішла на зближення з нею. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли АЗС і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція Аграрної партії, Християнсько-Народна Партія, культурно-освітні організації «Просвіта», «Пласт» та інші. Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 р., коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій.

Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та

об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закарпатські комуністи. 25 жовтня 1938 р. віце-губернатор краю А.Бескид видав розпорядження про призупинення діяльності крайкому КПЧ [855, С.34-35]. 2 листопада 1938 р. начальник ужгородської поліції доповідав у Прагу, що згідно з розпорядженням «були проведені обшуки в секретаріатах і на квартирах керівних діячів партії в Ужгороді, на Радванці і в Доманинцях», в результаті чого «знайдено і конфісковано письмовий матеріал, печатки, посвідчення і партійні значки. Ці речі були забрані в поліцейське управління» [2, ф.3, оп.4, спр.12, арк.1]. Приміщення крайкому КПЧ були «замкнені й опечатані» [2, ф.3, оп.4, спр.12, арк.2].

У 1938 р. закарпатських комуністів нараховувалось чотири тисячі (працювали в 261 первинній організації 18 окружних комітетів), а в 1939-1941 рр. вони нараховували тільки 61 чол. Переважна більшість членів крайкому КПЧ емігрували в Радянський Союз [205, С.123]. А.Волошин не збирався відновляти діяльність цієї партії, навпаки, в краї посилюлась антикомуністична пропаганда. З ініціативи закарпатських націоналістів у Карпатській Україні 10 лютого 1939 р. було утворено «Товариство боротьби з комунізмом». На установчих зборах цієї організації було обрано провід у такому складі: Ю.Перевузник (голова), М.Долинай (заступник), Ю.Химинець (секретар) [2, ф.3, оп.4, спр.12, арк.3]. «Ціллю товариства, — говорилося в Статуті, — є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах, та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання. Не може бути прийнята в членів особа, яка належала до товариства, основаного на марксистській ідеології в останніх трьох роках» [2, ф.3, оп.4, спр.13, арк.13].

Закарпатські комуністи, загалом, негативно ставилися до уряду, очолюваного А.Волошином. «Реваї, волошини, рогачі, росохи з українськими білобандитами — мерзотні зрадники свого народу, які запродались найлютішому ворогові за миску сочевиці, — писав лідер закарпатських комуністів О.Борканюк. — Ці мерзотні слуги Гітлера хочуть гнати закарпатських трудящих у братовбивчу війну проти українського народу, перш за все, проти Радянської України, щоб допомогти німецьким імперіалістам перетворити українські землі в свою колонію» [205, С.93]. Звичайно, що в цих словах не було і долі істини. Разом з тим, між комуністами і політиками уряду А.Волошина було чимало спільного, зокрема, спільна боротьба за українську мову, освіту і культуру, участь рядових комуністів у загонах Карпатської Січі тощо. Недоліком комуністів було те, що вину за складність соціально-економічного і політичного становища краю вони намагалися покласти на владу Волошина, групу Ревая і «українських білоемігрантів» [855, С.49]. Цим самим, вони теж спричинилися до дестабілізації внутрішньополітичного становища Карпатської України.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили діяльність до появи вищезазначеного розпорядження чехословацького уряду. Наслідки розв'язання і розпущення політичних партій... наступають зараз після оголошення. Майже розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістається державній скарбниці» [855, С.50]. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: «Політична система Карпатської України не знає партій. Всі політичні партії були розпущені й ліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей всіх бувших національно-українських партій. В цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...» [205, С.93]. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єднали його вороги, позбувся всякого партійництва» [2, ф.3, оп.2, спр.5, арк.5, 6].

Розпускаючи всі політичні партії, А.Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання» (УНО)» [2, ф. 3, оп.2, спр.5, арк.7]. Приймаючи рішення про розпуск політичних партій, уряд Карпатської України допустився грубої юридичної помилки, адже це означало, що з парламенту і сенату Чехословацьчини автоматично виключалися всі депутати розпущених політичних партій. На думку представника уряду Карпатської України в Празі В.Шандора, «все це можна було здійснити іншим способом. Уряд мав скликати всіх представників політичних партій, їхніх послів і сенаторів, представити їм план, яким способом хоче упорядкувати політичне життя краю та пред'явити їм програму нової політичної партії «Українське Національне Об'єднання». Вони до того мали зайняти своє становище. Політичні партії та їхні представники, посли й сенатори, що прийняли б платформу нової партії, включались би партійно до УНО від імені своїх партій, чим би стали послами й сенаторами нової партії і зберегли б свої мандати в Празі» [1093, С.158]. Становище не врятувало і те, що 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням змінив своє попереднє рішення. Зміна полягала в тому, що первісне розпорядження про розв'язання політичних партій не відноситься до Аграрної, Соціал-Демократичної, Народно-Соціалістичної та Християнсько-Народної партій. Саме представники названих партій і становили кістяк УНО.

24 січня був іменованій центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф.Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином:

М.Тулик — заступник, А.Ворон — генеральний секретар, І.Рогач — секретар, В.Гренджа-Донський — редактор преси УНО, В.Комаринський — референт пропаганди, М.Бабота і М.Бандусяк — контролери, А.Штефан, М.Бращайко, І.Невицька, С.Росоха, Ю.Пазуханич, М.Долинай, С.Ключурак, В.Лар, Д.Німчук, М.Марущак, Д.Попович, І.Климпуш, М.Гуналовський — члени центрального проводу УНО [2, ф.3, оп.2, спр.6, арк.В]. З початку свого заснування УНО, за словами В.Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скоріше були наказами [2, ф.3, оп.2, спр.13, арк.168]. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список кандидатів у послы до Сойму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи. На думку сучасника, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. «Майбутній Сойм має розв'язати чимало питань, — писав В.Гренджа-Донський, — має ухвалити низку потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру — а нема тут спеціалістів» [16, С.168]. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі, яку детально описав С.Росоха [855, С.31-40]. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Всі листівки закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: «Тату, не забудь, що 12 лютого (фeбруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу» [60, 1939, 15 лют.]. «Громадяни! Українці — Українки!» — твердила інша листівка, — на чолі кандидатки стоїть: Батько Прем'єр о.Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.» [60, 1938, 25 лист.].

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Сойму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої Аграрної партії і «Група підкарпатських русинів», але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому [1043, С.128]. Цей акт уряду А.Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить

червоною ниткою через переважну більшість листівок. «Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, — і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи» [2, ф.3, оп.3, спр.64, арк.163].

Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що «Легітимізаційний листок про вибори» передбачав покарання «як провини тяжкою в'язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцеві листку кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листку кандидатів» [2, ф.3, оп.3, спр.64, арк.164]. Цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [2, ф.4с/18, оп.1, спр.34, арк.1]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними [2, ф.17, оп.2, спр.376, арк.1]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: «Мені доводилося переїжджати через багато сіл, в яких маяв білий прапор (*тотто*, 98% проголосувало за УНО — *М.В.*). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: «Видиш нашу гордість, чужинце». Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя» [2, ф.3, оп.3, спр.64, арк.163]. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с.Колочава, що на Міжгірщині, М.Шимон розповідав: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава — одне велике синьо-жовте полотнище» [5]. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е.Медвідь, М.Липей, А.Субота, В.Цьока, В.Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили «приєднати їх голоси» [5].

Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України — Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. В той же час воно доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом №328 від 22 листопада 1938 р., що

узаконовав автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Союму Карпатської України. В ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: «Союм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада» [2, ф.3, оп.4, спр.12, арк.4]. Уряд А.Волошина планував відкриття Союму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е.Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Союму 9 березня в Хусті. Е.Гаха дозволив скликати Союм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А.Волошина він змінив дату на 13 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Союму. Однак, необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословачьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 р. А.Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В.Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба» [1093, С.269]. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Союму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи — про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А.Волошин, за якого проголосували всі послы.

Союм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом з своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятому 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нації Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!» [2, ф.3, оп.2, спр.32, арк.4]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, — гово-

рється в ньому, — складова частина території українського народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства» [2, ф.3, оп.3, спр.14, арк.1]. Однак, цим намірам не суджено було збутися.

Отже, внутрішньополітичний розвиток Карпатської України з вересня 1938 до середини березня 1939 рр. був неоднозначним, суперечливим і складним. Найбільшим успіхом політичних сил краю було здобуття автономних прав у складі федеративної Чехословаччини. Заміна кабінету А.Бродія урядом А.Волошина свідчила про радикальну зміну політичної орієнтації. Починаючи з жовтня 1938 р., А.Волошин та очолюваний ним уряд взяв чіткий курс на українізацію всього суспільного життя Карпатської України. Український уряд Закарпаття чітко притримувався орієнтації на Німеччину — єдину країну, що гарантувала безпеку кордонів краю.

Важливою віхою в житті закарпатців були вибори і засідання Союму Карпатської України — першого українського парламенту в краї. Незважаючи на історичність прийнятих Соймом рішень, вони виявилися формальними, бо окупація Угорщиною Карпатської України не дала можливість втілити їх в життя.

Важке внутрішньополітичне становище Карпатської України, на яке одночасно негативно впливали внутрішні та зовнішні фактори, а також невпевненість А.Волошина у всебічній підтримці всього населення краю, змусили його піти на певне згортання демократичних процесів. Воно проявилось у забороні всіх політичних партій і створенні єдиної партії — УНО, що свідчило про авторитарний характер влади у Карпатській Україні. Відхід уряду А.Волошина від демократії пояснювався необхідністю створення оптимальних умов для консолідації всіх патріотичних сил Карпатської України і проведення соціально-економічних перетворень в краї.

3.3. Соціально-економічне становище Карпатської України

Вирішення соціально-економічних проблем в 1938-1939 рр., коли Закарпаття здобуло автономні права, стало вимогою часу. Однак сам факт надання краю чехословацьким урядом автономії зовсім не означав, що його господарство розвиватиметься тепер самостійно. За двадцять років входження краю до складу Чехословаччини його економіка тісно пов'язана з економікою інших земель федерації. А тому важко погодитися з твердженням урядової газети «Нова свобода», що «розбудова Закарпаття повинна бути розглянена в комплексі економічних питань цілої України» [60, 1939, 5 берез.]. Про це могла йти мова тільки в перспективі.

23 грудня 1938 р. була утворена при чехословацькому уряді Державна Господарська Рада (ДГР), як дорадчий орган уряду ЧСР для справ господарських, соціальних і фінансових. ДГР мала 65 членів, які були обрані на три роки. В.Шандор писав: «Чехи мали 45 членів, словаки — 15, а українці — 5, а саме В.Тегзе, С.Клочурак, Л.Романюк, М.Бабота і В.Шандор. Головою ДГР первісно був д-р Годач, якого початком січня 1939 року змінив Ян Батя. Обов'язок репрезентувати Карпатську Україну та старатися здобувати потрібні кредити для Карпатської України в ДГР доручено В.Шандору» [1093, С.168].

Чимало проблем виникло перед урядом під час складання бюджету Карпатської України в лютому 1939 р. Голова Українського національного об'єднання (УНО) Ф.Ревай змушений був визнати, що у «бюджеті виявляються недобори», які «мають покриватися із спільного бюджету» [60, 1939, 26 лют.]. Загальнодержавний бюджет федеративної ЧСР на 1939 р. визначався в сумі 3 млрд. 190 млн. кч., а бюджет окремих частин федерації: чеський — 5 млрд. 900 млн. кч., словацький — 2 млрд. 370 млн. кч., український — 550 млн. кч. Зобов'язання окремих федеративних територій до центрального державного бюджету становили: Чехія — 70%, Словаччина — 24%, Карпатська Україна — 26% [100, С.169]. «У цій початковій стадії, — пригадував В.Шандор, — Карпатська Україна фінансово не була самостійною, тому була відказана на допомогу Чехії. Завдяки Янові Баті, його розумінню проблем федерації та вагомості проблеми державності України і для чеського народу, Карпатська Україна дістала потрібні кредити від чехів» [1093, С.169].

Уряд Карпатської України у такому стані речей звинувачував Прагу, а закарпатським фінансовим фахівцям було доручено встановити суму грошей, які продовжують надходити до спільної скарбниці в Празі. За підрахунками В.Гренджі-Донського, який мав досвід роботи в Підкарпатському банку, «всі прибутки карпато-українського господарства не виносять ані ста мільйонів, тоді, коли видатки перевищують триста мільйонів корон» [16, С.186]. Гренджа-Донський вбачав вихід із складного становища у переході на стару систему збирання податків і скорочення персоналу урядників. Його пропозиція «знизити самим собі платні на половину, не тримати жодних високих платень» була прикладом самопожертви, але не могла бути підтримана широкими верствами населення [16, С.186].

Соціально-економічне становище Закарпаття особливо погіршилося після того, як в ході Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. від краю були відібрані і передані Угорщині міста Ужгород, Мукачево, Берегово з прилеглими до них районами. За підрахунками М.Болдижара «від Підкарпатської Русі... було відібрано територію площею 1 523 квадратних кілометри. На цій території знаходилось 97 населених пунктів і 26 056 будинків. У них проживало 173 233 чоловік, з яких 164 370 громадян Чехосло-